

A. OIHENART ETA BERE GARAIA

Gizarte-arazoetan bitartekari eta euskal
polifikagintzan aitzindari intelektuala

JOSEBA AGIRREAZKUENAGA

Euskaldunei buruz aritzerakoan, ohizko topikoa dugu, batez ere historiografia unibertsaletan edo Frantzia eta Espainiako ohizko historiografietan «historia gabeko» baserritar, artzain, antzinatez kutsaturiko jende bereziaren historia azaltzea. Gure historiografian, sarritan, kezka nagusia euskaldunen sorreraren nondik norakoa izan da eta historiaurrearen garapen zientifikoaren bilakabide izugarriak sortu du halako lotura magikoa historiaurreko gizakien eta gaurko euskaldunen artean ahaidetasun zuzena eta berebizikoa. Egiteke dirau euskaldunen historia intelektuala, garai guztietan zenbait euskaldun elite ikasiaren kide izan direlako. Gertatu izan ohi dena zera da: bere egitekoaren garapenean, euskaldun gisa barik,

erresuma eta garai berean inperio nagusien sareen barruan hiritar gisa ezagunagoak izan direla. Ez dugu ahaztu behar euskaldunak txertaturik egon direla azken 500 urteetan sortu diren inperio nagusien barruan, eta horren bidez proiektio unibertsala lortzeko, hurbil-hurbil egitura baliagarria izan dutela. Inperio horiek —espainola eta frantsesa— erori ahala, geure nazio izatearen nortasuna nabarmenago ageri izan da, erresuma englobantearen konpromezu zuzenetik aldentuz.

Egunean, Europa renibentoak, agian, joko gehiago eskain diezaguke, etorkizuneko inperioa Europakoa delako. «Inperio» kontzeptua, egitura administratibo eta politiko gisa erabiltzen dut. Horixe izan da azken 500 urteotan egitura politiko juridiko administratibo finkoena. XIX. mendean baziren intelektual iaio-iaioak, Lord Acton britaniarra adibidez, herri desberdientzat eta egoera politikoaren estabilizaziorako inperioaren egituraketa egokiagoa zela uste zutenak, XIX. mendean indartzen ari ziren estatu-nazioen parean.

Oihenarti atxikiturik, ezin uka daiteke bere euskalduntasuna ageri-agerikoa ez zenik, bere frantses erresumaren leialtasunari uko egin gabe. Bere idazlan eta teorien modernotasuna, gaurko euskaldunontzat hurbil-hurbilekoa ageri zaigu eta bere jaiotzaren urteurren honetan, bere pentsamenduaz eta ekintzaz gogoetak burutzea erabat interesgarria iruditu zaigu.

GARAIKIDEAK LAGUN

1592an jaio eta 1667an hil zen seguruenik M. Montaigne, saiakera modernoaren asmatzailea, sujetoaren parte hartze aktiboa, analisiaren arakatzeko abiaduran erakusten zuena, joera intelektual, etiko «libertinoaren» aitzindaria; bere *Essais* Marie Gournayek 1595ean argitaratu zuen; horrez gainera, *Gallus Vasco* zat bere burua sinatu zuen *Garziarena* aldizkariaren bigarren zenbakian gogoratzen zaigunez, M. Montaigne idazle handiaren heriotz-urtean jaio zen A. Oihenart.

Descartes 1596an jaio zen eta bere *Discours de la méthode* 1637an argitaratu zen. Pierre Lancrek 1613an *Tableau de l'inconstance des mauvais anges et démons* argitaratzen du.

1619an Bergerakeko Cyrano jaio zen, 1621ean La Fontaine eta 1623an Pascal.

1626an Pariseko Ababaye de Port Royal antolatzen da, P. Champaignek *Portrait de Jansenius* idatzi zuen eta 1633an Hauranneko Duvergier, Saint Cyraneko abadea, Port Royal-eko zuzendari izendatua izan zen.

1635ean Richelieuk *Académie Française* delakoa sortu zuen eta P. Mersennek *Académie des Mathématiques*.

Garai berean, Molière, Racine antzesten hasi ziren. Azkenik, 1665ean *Journal des savants* delakoa sortu zela esango dugu.

Zuberoan 1586an Jacques Bela, bertako jaun kalbinista, erabat erlijiosoa, abokatua eta idazlea jaio zen. *Tablettes* izeneko entziklopedia modukoa idatzi zuen eta Zuberoako foruei buruzko beste ikerketa luzea.

La purdin, garai berean, euskal literaturak Sarako eskolako idazletaldearekin, Axularrekin bere gailurra lortu zuen. 1643an *Guero* argitaratu zen.

FRANTZIAKO ERRESUMAREN EGITURATZEA ETA VASCONIA POLITIKOAREN EZA

1512an Zuberoa Frantziako koroaren zati bihurtu zen. 1562an erlijio-guduek Frantzia erabat zatitu zuten. 1589an, Nafarroako errege zen Enrike, Frantziako errege bihurtu zen. Beraz, pertsona bera bi erresumen buru da. Baina eliza erreformatuaren aldekoa zenez, katoliko erromatarrek ez zuten onartu. 1592an, bete-betekoa genuen gerra. 1594ean, katoliko bihurtu zen, «Parisek merezi baitzuen meza bat». 1598an, Nanteseko agindua egin zuen. Erlijio-pluraltasuna arautu nahi zuen Frantziako erresuman, protestanteen eskubideak, eskoletan, elizetan eta abarretan onartuz. Enrike errege honen asmoa zen, batzuen ustez, Europako mapa politikoa egituratzea, nazio desberdintasunaren printzipioa gogoan izanik. Baina 1610ean, hil egin zuten. Bere seme Luis XIII.ak, Maria Medicisengandik sortu zenak, jarraitu zuen erregetzan.

Luis XIII.aren garaian, bereziki 1617tik 1624era, nobleak, tartean erregearen ama Maria Medicis zegoelarik, sarritan al-

txatu ziren erregearen aurka, Frantziako hegoaldean, Guyenne eta Gascognan, tirabiren artean, erresumaren barruan *de facto* beste erresuma baten antzekoa sortu zuten. 1620an Louis XIII erregeak Nafarroako erresuma Frantziako koroan sartzea erabaki zuen «sans néanmoins déroger aux Fors, Franchises, Libertéz, Privilèges et Groits appartenant à nos sujets dudit Royaume et païs de Béarn, que nous voulons leur etre inviolablement gardez et entretenus...». Nafarroa Behereko ordezkariak Donapaleun bildu ziren eta bateratzearen aurka protestatu zuten. 1624ean Armand Richelieu, Maria Medicisen kontseilaria, lehen ministrari bihurtu zen. 1642an hil zen. Luis XIII erregea hurrengo urtean hil zen. Beste data interesgarriak 1648ko Westphaliako bakea eta 1659an Piriniotako ituna, Marzarín eta Luis Haroren arteko hitzarmenaren bidez Espainia eta Frantziaren arteko gudak amaitu egin ziren. 1661ean hasi zen Louis XIV erregearen aginte pertsonala.

Oihenarten garaian, ikuspegi politiko eta juridikoan, Euskal Herririk ez zegoen; bai ordea, Zuberoa, Nafarroa, Lapurdi, Gipuzkoa, Bizkaia, Enkarterriak, Oñati, Araba. A. Irigoienek *Euskaldunon Egunkaria*-n oraintsu gogoratu digunez, I. Leizarraga idazlea izan zen lehendabizikoz Euskal Herria kontzeptua euskaraz erabili zuena. Zentzu geografikoan eta etnikoan erabili zuen («Heuscaldunak berze natione guztien artea ez garela hain basa... Gainerakoaz den bezenbatean batbederak daki heuscal herria Kasi etxe batetik berzera ere mintzatzeko maneran zer diferentia eta dibersitatea den». Bi aipamen hauek 1571n argitaraturiko *Testamentu Berria*-ren sarre-rakoak dira. Bestalde, *Kristinoen instrukzioea*-n, 1571n argitaratutakoan, «Heuskal-Herrian gaztetasunaren irakasteko kargua dutener... Berze natione guziek, zeinek bere lengoagean bezala, Heuscaldunak ere berean...»).

Euskal esparruan antolatuta den erresuma subirano bakarra aro berrian, Nafarroakoa dugu. Aro berriaren hastapenetan, beste erresuma nagusi bitan banaturik iraungo zuen, bere egoera berezian, iraultza liberalaren garairarte.

Erresuma handi berriak, Espainiakoa zein Frantziakoa, dinastia baten inguruan eratzen zen eta dinastia edo koroa horrek koordinatzen zituen lurraldez osotuz erresuma berria.

Erresuma nagusiaren baitan erresuma txiki edo tokian tokiko legearen arabera gobernatzen ziren herrialdeak. Horren adibideak, hain zuzen euskal lurraldeak eta Frantziako terminologia politiko administratiboan, *Pays d'état* delakoak ditugu.

Oihenarten garaian, erresuma absolutisten eraikuntzaren garaia izan zen, eta euskal lurraldeak, erresuma nagusi biren baitan antolatuko ziren.

Estatu edo erresuma absolutistaren bereiztasunez eztabaida franko ageri da historiografian. P. Anderssonen iritzian, kapitalaren metatze edo pilatzearen lehen aldiari dagokion estatu feudala da, azken batean, noblezia feudalararen tresna berri bihurtuz. XV. mendean, lur-errentek behera egin zuten etahirietako artisau eta burgesenak, aldiz, gora. Burgesek zaldunen errentak eta etxeak erosten zituzten. Adibidez, Iruriko jaun berria, etxe noble batzuen eroslea Zuberoan, Jean Amaud Peyré, jatorriz Oloroneko merkataria baten semea genuen. Zaldunak sarritan zorpetu egin ziren eta beraien ondasuna bere hartan oinordekoari transmititzeko, defentsak sortuko zituzten, adibidez, maiorazgoaren instituzioa, zeinaren bidez amortizaturik zeuden ondasunak ez ziren sekula jabearen zorren erantzule. Nobleek luraren monopolioa sortu zuten hirietako burgesen eskuetan ez zitezen egon. Iraultza liberal burgesak kenduko zuen lege hau. Beste batzuetan, zaldunak elkarren aurkako borroketan aritu ziren, lapurketaren bidez beraien ondasunak handituz. Laborari eta handikien arteko liskarrak ere gero eta sarriago gertatzen ziren. Zaldunen arteko zaldunena, hots, erregea, bere boterea indartzen zihoan heinean, hirietako burgesen laguntzaz, nobleziak armada autonomoak edukitzeko indarra galdu egingo zuen eta kortesau bihurtzen hasi ziren.

Erresuma berriaren adierazpen garrantzitsuena armada iraunkorraren auzaz da. Hau da, erresumak bere zerbitzuko armada propioa sortu zuen mertzenarioz osaturik. Alde batekin, erresumako laborarien zein zaldun batzuen matxinadak desagiteko. Bestalde, eta ahal zuen neurrian, lapurrezko gerratean erabiltzeko. Baina ez zen merkea. Mertzenarioei ordaindu egin behar zitzairen, eta honenbestez, zergak ezarri behar ziren. Populuak, hots, hirugarren mailako jendeak, gero eta zama

handiagoa jasan beharra izan zuen. Ondorioz, matxinada anti-fiskalak ugaritu egin ziren XVII. mendean. Zergak, gabela ize-
nez ezagunagoak, kontsumoaren gain jartzen ziren eta zirku-
latzen zeuden produktuen gain ere bai. Horregatik aduanak,
alcabalak, eta abar, ugaritu egin ziren, diru-billetaren iturri bai-
tziren. Erresuma honek, merkantilismoa zabalduko zuen, mer-
kataritza emendatuz, eta merkatal burgeseria guztiz indartu zen
eta berau klase sozial gisa gihartu ere bai erresuma berrian. Zer-
gak biltzeko burokrazia sortu behar izan zen, eta guztia errege
edo dinastiburuaren agindupean, eta zaldunak bitarteko lagun
kortesau gisa.

Euskal herrietako handikien semeak eta hirietako burge-
senak ere bai, aitoren semeak ziren neurrian, kaperatasun
unibertsalaren legearen arabera, Espainia eta Frantziako erre-
suma absolutisten burokrazi lanetan, izugarritzko aukera eta
ez zuten galdu. Ospetsuak ziren euskal leinuko idazkariak,
Valladolid eta Madrilleko kortean adibidez: gogoratu XVI. men-
deko E. Garibay, edo Juan Iciar, etab.

Euskal probintzietan, handikiek botere politikoa galdu zuten
bitartean, batzar nagusien bidez, hirietako burgeseria eta uda-
letan antolatzen ari ziren etxekojaunen boterea indartu egin zen.
Gipuzkoan, adibidez, handikiak batzar nagusietatik kanpora-
tuak izan ziren. Bizkaiko foru berria, 1526koa alegia, ezta-
baida askoren ondoren onartua izan zen. Baina erredaktore
jurista batzuk, kaperatasuna Bizkaian unibertsalizatzearen
aurka egon ziren, denak zaldun bihurtuz, batzuen eskubideak
galtzen zirelako, Bizkaian mota desberdinetako jendea zegoen
eta. Adibidez, Gipuzkoan XVII. mendean onartu zen kaper-
tasun unibertsala. Eta Zuberoan XVI. mendean, denak bihurtu
ziren, legez, «franko», libre, hots, morrontza gabekoak, testua
feudalismo klasikoaren aurkako manifestu nabarmena zelarik.
Baina denboraren harian, nobleen indar ekonomikoa indar-
berritu ahala laster berriro egitura politikoetan ere, erabat
nagusi ageriko ziren.

Oihenart bera, burokrate bat izan zen, Zuberoako hiruga-
rren mailako jendearen zerbitzuko eta bitartekaria Frantziako
erresumaren burokraziaren aurrean.

Laburbilduz, pentsatu behar dugu A. Oihenart kolokan zegoen erresuman bizi izan zela. Erresuma mehatxatuta zegoen, jauntxoen aldetik, erlijio-gerrak zirela eta; bestetik, laborari eta populuaren matxinaden ekimenez.

EUSKAL HERRIAREN ERAKUNDETZEA

XVI. eta XVII. mendeetan, euskal lurraldeetan erakundetze desberdinak prozesu bizian aurkitzen ziren. Erakundetze politikoak beti daude abiadan, gaur egun bezalaxe, eta Foru erakundetzearen ikuspegiak dinamikoa behar du izan eta ez, sarritan izan ohi den bezala, fosilizatua. Historia teleologikoa egitea, batzuetan benetan konturatu gabe, ohizkoa da. Bestalde, hainbat gertakizun eta datu, gaur eguneko ikuspegitik soil-soilik aztertuz gero, edo geure mundu-ikuskerara makurtuz gero, distortsionatua gertatzen da.

Euskal lurretan dinamika bi batera eman ziren XVII. mendean: alde batetik, barnekoa, Batzar Nagusien inguruan lurraldearen artikulazioa. Eztabaida ugari zegoen, hiriak eta lurraldetxo bakoitzak bere interes sozial propioak baitzituzten. Baiona Lapurdiko Biltzarretik kanpo zegoen. Beste horrenbeste Maule Zuberorain. Hiri hauek bere ordenantza propioen bidez autogobernatzen ziren. Donibane Garazi aldiz, nola edo hala Nafarroa Beherearen baitako erakundetan parte hartzen zuen. Bizkaiko hiriak ere, azkenik, Batzar Nagusien partaide bihurtu ziren liskar ugariren ondoren. 1630ean konkordia edo itunaren bidez, Bizkaiko erakundetzea, G. Monrealen hitzak erabiliz, heldutasun foralean sartu zen. Baina barne-tirabirak nabarmenak izan arren, ezin uka daiteke sortzen ari zen erresuma berriaren aurrean, zergak zirela eta, arazoak eta liskarrak sortu ez zirenik. XVII. mendeko erresuma, gorago aipatu dugun legez, errege edo dinastia baten gidaritzapean koordinaturik zeuden lur-espazioen bilduma zen; zentralizazio-nahiak ageriziren, funtzionari edo erresumako ordezkariak nonnahi sartuz. Baina argi gera bedi, Espainia eta Frantziako erresuma, XVII. mendean, ez direla izango etorkizuneko nazio-estatuaren egi-

turazko estatuak, gaur egun arte, estatu horien mugak adibidez, aldatzen egon baitira.

Horra bada, Oiharten garaian euskal lurraldetako erakundetzea sendotzen ari zen, erresumak ere gero eta boteretsuagoak ageri ziren bitartean.

ZUBEROA ETA NAFARROA BEHEREAREN ERAKUNDETZEA

Bizkaia edo Gipuzkoan ez bezala, Zuberoan bertako Batzar Nagusiaren baitan, zaldunek, hau da nobleek, eta Elizaren ordezkariak, gorputz handia edo «grand corps» osatzen zuten. Zaldunak 10 potestat eta gentilshommes osoturik zeuden, hau da 10 etxe nobleetako ordezkariak ziren eta Oihenarten garaian hauek ziren: «Premierement, le seigneur du domec de Lacarry, le seigneur de Bimeinh de Domasnh, le seigneur du Domec de sibas, le seigneur de Olhaïby, le seigneur du Domec d'Ossas, le seigneur Amichalgun, d'Echarry, le seigneur de Genteinh, le seigneur de la Salle de Charrite, le seigneur d'Espés, le seigneur du Domec de Cheraute». Aipaturiko etxeetako nagusiak, beraz, lehen mailako zaldunak ziren. Horrez gainera bazeuden egon beste 40 bat etxe bigarren mailakoak zirenak, baina zaldunak ere bai.

Hirugarren mailako jendea («le tiers-état»), elixateetako ordezkariak eta zazpi deganez, bitartekari-lana burutzeko zegoen; Iribarneko basoan biltzen ziren eta Sylviet izenez ezaguna zen euren batzarra.

Litxarren guztiak biltzen ziren, Donibaneko egunaren osteko lehen igande edo bigarren igandean, Mauleko «capitaine chatelein»ek konbokaturik. «Grand corps» eta «tiers-état»en artean akordiorik egon ezean, ordezkari bina izendatzen zituzten iritziak bateratzeko. Lortu ezean, Litxarreko batzarreko presidentek edo erregearen kontseiluak, zerga-arazoa zenean, erabakitzen zuen. Sindiko orokorra edo nagusia, zaldunen sindikoa eta idazkaria, batzarraren esku zeuden, «Etats de Soule», Litxarren biltzen zen batzarraren agindupean izan genuen. Oihenart sindiko nagusia izendatua izan zen.

Hona hemen organigrama:

Erregearen ordezkariak

1. Gaskuñako Seneneskala.
2. Mauleko gazteluko Kapitain Alkatea: Batzar Nagusien edo Etats generalen konbokatoria eta presidentzia hartzen zuen. Justiziaren buru ere eta horrez gainera zergak kobratu, erregearen ondasunak babestu.
 - 2.1. Messagers: Mauleko gazteluko alkateak izendaturik: Basaburuakoa, Pettarrakoa eta Arbaillakoa.
 - 2.2. Bailiak: Bi, arazo kriminaletan arduraturik.

Batzar Nagusiak edo Etats de Soule: Litxarreko kortea

1. *Grand corps*
 - Zaldun nagusiak: 10 potestat eta etxe nobleak.
 - Eliztarrak: Oloroneko Apezpikua edo bere bikario nagusia, Santa Garaziko abatea, Larrañeko priora eta Urdiñarbeko eta Saint Blaiseko komendadoreak.
 - Zaldunen sindikoa aukeratzen zuten.
2. *Silviet*
 - Hirugarren mailako jenderiaren batzarra: Zazpi degan eta parrokiako ordezkariak.
 - Iribarneko basoan biltzen ziren etxejoaunak.
 - Deganak ziren oinarrizko auzo edo elizateen bitarteko ordezkariak, eskualde-ordezkariak.
 - Silvietak aukeratzen du Sindiko Nagusia. Gero Batzar nagusian edo Etats generaletan onartua izaten zen.

Beraz Lege Zaharreko edo Ancien Régime delakoan ohizko batzarren egitura ageri da. Bertan zaldunak eta eliztarren ordezkariak alde batetik eta hirugarren maila edo estatutuko jendea (merkatariak, laborariak, etab.) bestetik.

GIZARTEAREN EGITURAKETA SOZIALA

A. Oihenart hil ondoko urteetan, 1671n, M. Froidour, Frantziako erresumako intendenteak, txosten jakingarria idatzi zuen Zuberoaz. Besteak beste, gizartearen banaketa soziala deskribatzen du, talde sozialak argi eta garbi bereiztuz. Baina edozein txosten bezala, esandakoaren azpian ideiak ere badaude egon eta idatzi zuen garaian, arazoa zen Zuberoan eta Nafarroa Beherean noble gehiegi azaltzen zirela, erresumako burokraten iritziz. Zaldun nagusiek, beraien benetako gradua erakutsi nahi zuten eta, bestalde, erresumako funtzionarioen lana zergak ahalik eta gehien biltzea zenez gero, zergarik ordaintzen ez zuen taldearen murrizketa bilakatuko zuten. Eztabaida 1666an pil-pilean zegoen, M. Pellotek, Guyenako intendenteak, zioenaren arabera.

1520ko Zuberoako Foruan, zuberotarren frankotasuna edo askatasuna aldarrikatu zen; feudalismo juridikoaren aurkako manifestua dirudi. Hara zer idatzi eta erabaki zen: «Par la coutume gardée et observée de toute ancienneté, tous les natifs et habitants de la terre de Soule son Francs et de franche condition, sans tache de servitude; et nul n'a ni peut prendre aucune suite de gens demeurant en la dite terre, ni exiger aucun droit à cause de la personne et du corsage desdits manants ni habitants ni aucun d'iceux». XVII. mendeko egoera erabat aldatu zen. L. Froidourren esanetan «quoyque par la coutume il soit dit que tout le monde est franc», baina pertsonen artean desbedintasun nabarmenak bereizi zituen. Hasteko, zaldun eta hirugarren mailakoak deiturikoak. Zaldunen artean ere *potestat* delakoak hamar ziren eta herrialdeko administrazioaz arduratu behar zuten, baina baita justiziaz ere. Hona ba, honetan beraien garrantzia, justizia egiten zuena ahalduna zelako, erresuma justizieroan zeuden. Gainontzeko zaldunak, 1613an, Jaurgainek argitaratu zuen zerrendaren arabera 66 etxetako jaun ziren eta 1671n 54, M. Froidourren zerrendaren arabera. Noblezia ez dagokio pertsonari, etxeko leinuari baizik. Etxe jakin batzuen jabetza gabe ez zegoen nobletasunik. Aberastasunaren arabera, Iruriko (Trois villes) jauna zen aberatsena. Nobledunen etxe gehienak bere garaian,

XVII. mendean beste batzuek erabiltzen zituzten errentak ordainduz («sont aujourdhuy possédées par des roturiers»).

Hirugarren mailakoen baitan ere kategoria desberdineko jendea bereizten zen: lehen mailakoak, Litzarreko batzarretan zuzenean parte hartzen zutenak ziren. Bigarrenekoak, deganak ziren, zazpi guztira, eta auzo bakoitzeko ordezkariak ziren. Parrokia edo elixate bakoitzean *fermances vesiales* izenekoak aukeratzen ziren, tokian tokiko zergak biltzeko. *Cagots* delakoek, ez zuten eskubiderik, gehienak arotzak eta musikariak (tanbolinteroak eta biolin-joleak).

Chatelain delakoak, Mauleko Gazteluko buruak, justizia egiten zuen eta indar militarren buru.

1666an aipatu dugun M. Pellot intendentearen aurka Litzarreko batzarrak lau ordezkari eta nobleen sindikoa aukeratu zituzten protesta egiteko. Hauen iritzian, XVI. mendeko *Coutume* delakoan esandakoa errepikatuz, guztiak frankoak ziren eta, beraz, libreak. Besteak beste honako ondorio honetara iritsi ziren: «Suivant le censier du pays, la Soule ne doit rien au roi, quoiqu'elle ne reconnaisse point d'autre souverain que le roi. En tout temps les princes auxquels les Souletins ont obéi les ont maintenus dans lesdroits primitifs de la nation basque et n'ont jamais prétendu sur eux le droit de souveraineté. Par toutes ces raisons les habitants du pays de Soule peuvent se dire et qualifier nobles» (Bela zaldunak aipatzen du bere *Histoire de Basques*, J. Jaurgain, 75 or.). Adibide bat ere eskaintzen digu: Espainiara joanez gero eta lau belaunalditan euskaldunak zirela frogatuz gero *gentilhomme* edo hidalgotzat hartuak ziren edozein tribunal edo orden militarretan sartzeko.

Beraz, euskal gizartea, uste den baino konplexuagaoa zen eta eskubideak hartu eta galduz goizetik gauera zegoen jendea. Zuberako gizartea nabarmenki hierarkizaturik ageri da: Potes-tats delakoak, hau da, zaldun nagusienak, behe mailako zaldunak eta gentilhommes delakoak. Bitartekoak *zainhoak* edo «fermances vezialeres», laborariak (jabeak eta etxetiarrak), kagotak. Bitartekarien lana premiazko bihurtu zen, A. Oihenarten joera publikoa horretan zetzalarik. Arazo hau, jakina, ikerketa sakonagoaren zain gelditzen da gure historiografia xumean.

MATXINADAK ETA GATAZKAK

XVI. mendean zaldun jaunen aurkako altxamenduak eta liskarrak ugariak ziren. Etxekojaunen indarraren lekuko XVII. mendean ere sarritan gertatu ziren. Oihenarten bizitzan, alde batetik, sorginkeriarren arazoa zela eta XVII. mendearen lehen herenean, hainbat epaiketa eta kondena antolatu ziren Euskal Herrian zehar, P. Lancrek Lapurdin eta Espainiako Inkisizioak hego Euskal Herriko lurraldetan burututakoak. Euskal populuak, sorgindurik edota ohizko erresumako arauditik at agertzen zelako, indartzen ari zen erresuma berriaren erasoak jasan zituen, baina euskal lurraldetako jendea bitartekari zela medio ere bai. Aipatu dugun L. Froidourek ere bere txostenean adierazten du Zuberoa ere sorginez beterik zegoela: «il y a quantité de sorciers et sorcieres, aussi bien qu'en Bearn».

Bestalde, erresuma berriak gabela izeneko zergak eskatzen zituenean, kontrako erreakzioak ez ziren txantxetakoak, batzuetan matxinada bihurtuz. Horra, adibidez, 1641ean Baionan gertatua: Richelieu kardinalak, Frantziako erregetzaren politika zuzentzen zuenak, erresumak diru gehiago behar zutenean kontsumozko produktuen gain gabela berriak eskatzen zituen. Populua, Baiona hirikoa, burgesen eta zaldunen aurka altxatu zen eta, azkenik, Lapurdi eta Nafarroa Behereko gobernadore zen Gramonteko jaunak, 100 gizonak osaturiko armada ren jabeak, errepritu zuen erregearen izena. Gogoratu, gure A. Oihenart, sei urte lehenagotik gutxienez, 1635etik, Gramont jaunaren ondasunen gestio zuzenaren arduraduna genuela. Bestalde, Gramont etxean aurkitu zuen biblioteca eta dokumentazio oparoari esker, ikerketarako zaletasuna sakondu zuen.

Bere bizitzaren garaikoa dugu, hain zuzen ere, Zuberoako beste matxinada, Matalasena. Iruriko jaun nobleak, Montori, Atarratzeko baroniak eta erregeak hartzen zituen errentak Zuberman erosi egin zituen. 1641eko urriaren 13an Zuberoako Batzarraren zuzenean, A. Oihenart, Donapaleu bizi zelarik, Pierre Bonnacazerekin, hirugarren mailako jendearen sindiko nagusiaren batera, Parisera bidalia izan zen, errearengandik, saldu zituen eskubideen errebokazioa lortzeko aginduaz. Hiru

urte Parisen egon ostean, ez zuten ezer lortu eta gastuen berri 1644ean eman zuen: 58.000 libera. Zuberoako Batzarra, zor-peturik ageri zen. Azkenik, Matalas, Mitikileko apaiza, zortzi-rehun bat laborariren buru eginik, bere legea ezarri nahi izan zuen bereziki Mauleko merkatuan. Zuberotarrek Iruriko jaunari zor ziotena kitatu egin zuen, lurren berbanaketa aldarrikatu zuen eta apaizentzako opariak ere debekatu egin zituen. Azkenik, Bordeleko parlamentuak, merzenarioak kontratatu, katalan bat buru zelarik, Jose Calvo, eta errepresioaren bidez, Matalas bera eta Ibarrezkerreko Degana urkatuak izan ziren. Besteak betirako galeratara bidaliak izan ziren eta arazoa lehengora bideratu zen.

Aipatu, azkenik, Bizkaian 1631tik 1634era, gatzaren maxinada gogorra ere bizi izan zela, gatz, behin-behineko produktua baitzen lege zaharreko ekonomietan.

OIHENARTEN FAMILI JATORRIA ETA GIROA

Oihenart eta bere familiaren berri izateko, J.B.E. Jaurgain kazetari eta ikertzailearena dugu lanik sakonena: *Arnaud d'Oihenart et sa famille* (Paris, 1885). Jatorriz, bere familia hiritarra eta merkataria zen, hiriko *bourgeois* baten loba eta abokatu eta erregearen prokuradorearen semea. Bere ama, Jeanne d'Etxart izan zen. Bigarren semea zen. Jacques bere anaia nagusiak, abokatua ere bai, estrategi sozial arraskatsua izan zuen.

Goi-mailako ikasketak burutu zituen eta 1612ko irailaren 7an, 20 urtez, deretxoko lizentziatura lortu zuen Bordeleko Fakultatean. 1627an, jadanik, ezkondurik ageri zaigu Jeanne d'Erdoy, 40 urteko alargunarekin. Bere garairako, berandu edo heldu ezkondu zen. Badirudi, hainbeste urtetan hirugarren mailako jenderiaren ordezkari izan ondoren, noble bihurtzeko strategiaren zain egon zela, bere prestutasun publikoa eta plaza-gizona izatearen trukean. Hala ere, bere poesietan amodiozko ezkontza izan zela esaten badu ere, egia esan, ezkontzari esker aberastu zen. Aurrerantzean, zaldun bihurtu zen, bere emaztearekin bidez Salles d'Erdoy, Gaincury eta Cibitseko jauna

izatera iritsiz. Hau dela eta, Nafarroako Kortetako bilkuretan zaldunen taldekoa bihurtu zen eta Amikutze Ostibarreko batzarretan *gentilhomme* gisako mailakoa. Nafarroako Foru berriaren berridazketarako izendatu zuten.

Hiru seme eduki zituzten: Gabriel, abokatua ere bai, Pierre, Beguioseko apaiza eta Jacques, jesuita.

PLAZA-GIZON ETA BITARTEKARIA ZUBEROAN ETA NAFARROA BEHEREAN

A. Oihenart ezertan ezaguna izan bazen, plaza-gizon bihurtu zelako izan zen. Ogibidez, abokatua izanik, jenderiaren arteko iskanbila eta gorabeheretan jardun behar izan zuen. Baina gazte-gazterik, herritarren ordezkaritza-karguak jaso zituen. 1618ko apirilaren 28an, Mauleko jaun printzipalenez, beste lau abokaturekin batera, honako agindu hau betetzera bidali zuten: Jean Belsunce gornbernadore jaunarengana joatea, Nanteseko ediktua araber mugatu beharko zituelako protestanteen ekintzak Mauleko herrian.

Handik lasterrera, 1623ko apirilaren 30ean, Sylvieten bil-tzen ziren hirugarren mailako jenderiaren sindiko izendatua izan zen. Zaldunak eta elizako ordezkariak aurka agertu ziren eta bi urte ondoren, bere lehengusu Isaac Bela-Cheraute, zaldunen sindikoa eta Sohütako potestat eta jauna, A. Oihenart bere sindiko kargutik kentzen saiatu zen, «avait été nommé par six paysans rustiques et ignorants», deganak ziren azken hauek, hirugarren mailako jendearen ordezkariak alegia. Baina azkenik, Bordeleko Parlamentuak, A. Oihenart Sindiko Nagusi izendatu zuen.

Sindiko kargua garrantzi handikoa zen: Zuberoako pribilegioak, frankiziak eta ohizko forua edo ekanduak gorde behar zituen. Horrez gainera, Zuberoako finantza publikoen gestioa eta arazo nagusien ardura ere bere gain hartzen zituen. Abokatuen gaintik zegoen eta, berez, erresumaren eta zuberotarren arteko bitartekari bihurtu zen, Frantziako erresuman erabakitzen zenaren interpretatzaile.

A. Oihenarten gestioan, erreformak egiten saiatu zen. 1628-1629an, administrazio zuzena burutzeko *fermances versiales*

edo *vezialeres*, «zainhoak», edo elixateetako zergen biltzaile aukeratzen zirenak sarritan diru barikoak ziren eta pertsona egokiagoak aukeratzeko legea lortu zuen. Bestalde, mezetan, bataioetan eta hiletetan gehiegi eralgitzen zela eta, gastuak murriztea proposatu zuen, ekonomia domestikoaren onerako.

Zuberotarrek, Biarno eta Paben zegoen Nafarroako Parlamentuaren aldetik, zenbait arazo jasaten zuten; merkataritzan galerak izan zituzten biarnotarrek abereak kentzen baitzizkieten katoliko eta protestanteen arteko liskarrak tarteko zirda. Zuberotarrak, 1620. urteaz geroztik, Paben zegoen nafar parlamentu izenekora makurtuak izan ziren, Nafarroa Behe-rearekin batera. Baina Jacques Belaren —Othegaineko jauna eta Mauleko erret-bailarenaren— bitartekaritzari esker, Bordeleko parlamentura bihurtu ziren berriz. Baina arazoa ez zen bukatu horretan, Nafarroako parlamentuak bere hartan jarraitzen baitzuen. A. Oihenartek frogatu zituen berriz ere zuberotarren «vexations» Litxarreko batzarrean eta azkenik, 1627ko apirilaren 27an, Bordeleko parlamentuan Zuberoako arazoak erabakitzea lortu zuen: «Que S. M. sera priée d'accorder des lettres de represailles aux Souletins contre les Bearnois et Bas-Navarrois, et cependant qu'il leur sera permis de sonner le tocsin et courre sus à ceux qui se permettront de saisir leurs marchandises et bestes de transport; que l'on confisquera, dans le ressort du Parlement de Bordeaux, les marchandises des Bearnois et Bass-Navarrois...»

Nafarroako parlamentuak, Paben kokatuak, A. Oihenart atxilotzea erabaki zuen, A. Oihenarten iritzian, zuberotarren alde egindako lanagatik. Baina Gramont jaun handiaren ondasunen gestioburu zen eta berehala aske utzi zuten. Gero Litxarreko kortean, 1628an, zilegi lurren pribatazioaren aurka agertu zen eta Zuberoako jaunaren, bereziki Iruriko jaunaren eskubideen zabalkundearen aurka. Nolabait, jaunaren erreazkzio nobiliariare n aurka ageri zen Zuberoan.

Gorago esan bezala, 1641ean, zuberotarren hirugarren mailako jendeak agindurik, Parisen egon zen Iruriko jaunak bereganatu zituen eskubideak nolabait mugatzeko eta zuberotarren esku bereganatzeko.

Ezkondu ondoren bizi izan zen herrian ere, Donapaleun alegia, burutu zuen ekintza publikorik. 1639an Luis XIII erre-

gearengandik, Donapaleun epaitegia jartzea lortu zuen, Nafarroa Behereko biztanleek epaiketak euskaraz libratzeko aukera izan zezaten. Donapaleun ere, hiriko seneskal edo tribunaleko juratua izendatua izan zen.

Bere bitartekaritza 1660an ere nabarmendu zen: Baigorri eta Luzaideko biztanleen artean liskarrak sortu ziren eta Gramonteko jaunaren izenean, Nafarroa garaiko eregeordearekin arazoa konpontzen saiatu zen. Beste horrenbeste egin zuen Baionako gotzaitegiaren eta Orreagako kanonigoen artean edota 1662an Ezpeletako jaunaren izenean bertako laborariekin tirabirak baretzen saiatu zenean, laborariak gaztelua puskatzen hasi zirelarik.

Horrela, bere politikan bi portaera ageri zaizkigu: Zuberoran, ez zen inoiz izan bertako jaun nobleen gustukoa. Beti aritu izan zen, hirugarren mailako jende-taldearen interesak ordezkatzen eta defendatzen. Nafarroa Beherean, berriz, jaun noble gisa jokatu zuen eta Euskal Herrian zegoen jaun noble handienaren ondasunen kudeatzaile bihurtu zen. Beharbada, Zuberan gizarte-arloan lortu ezin izan zuena, Nafarroa Beherean aurkitu zuen, ez baitugu ahaztu behar, gizarte-mailan noble bihurtzea zela aspirazioarik gorena, eta are gehiago, hiritar giroko jaun batentzat, intelektualki ondo jantzia eta, beharbada, diruz ere bai, baina ez odolez eta jatorrizko etxe-ondasunez.

Bestalde, bere bitartekari joera-moldea azpimarratu behar da. Bitartekari-lan hau Iparralde osoan frogatu zuen eta bertako elitearen baitan pertsonaia ezagun bihurtu zen; Gramonteko dukearen itzala izugarria zen eta, hartaz baliaturik, Oihenartena ere zabaldu egin zen.

HOMO VASCONICUS EDO EUSKAL «HIRITARRAREN» SORRERARAKO OINARRIZKO TEORIA

Begi-bistakoa da Oihenartek «Vasconia» kontzeptu zaharra berpiztu egin zuela. Goi-ertaroan erabilia izan zen jadanik. Euskaldunen izenei buruz, euskaraz mintzatzerakoan, ez da zalantzarik sortzen euskaldunen espazio edo geografiaz. Hiz-

kuntza erromonikoetan, aldiz, izen desberdinez ezagunak eta definituak izan dira. Erromatar inperioaren ondamendiaren ostean, *gens* edo leinuak identifikatzen zuen ahaide-taldeko indibidua. Gero, gizataldearen izenez ezagunak zirenak, lurraldeetan finkatu ahala, lurraldea hasi zen bertako jendearen nortasunaren definitzaile bihurtzen. Baskoien lurraldea, Vasconia bihurtzen da, eta bertakoak aurrerantzean Vasconikoak izango ziren. «Va rdulia» ere ageri da dokumentuetan, barduloen herrialdearen espazioa. Vasconiarren barruan Navarra ere ageriko zaigu. Ertaroan ezagunena Nafarroako erresuma izango zen eta baskoen lurraldea, *tierra de vascos*, berez, iparraldeko lurraldera mugatzen zen. Hegoaldean beste lurralde batzuk erakundetu ziren eta bertako biztanleen identifikatzaile bihurtu ziren: Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, XVI. mendean guztiak «vizcainos» izanik.

Diego Catalan ikerlariak, R. Menéndez Pidalen *Los españoles en la Historia* libururako prestatu duen prologoan, *homo hispanus* delakoaren sorketa eta inbentzioa noiz burutzen hasi zen adierazten digu eta Ertaroan nola sortzen eta gorpuzten doan Espainiaren kontzeptua erresuma gisa; tokian tokiko jaurerrienak desagertuz, Gaztelako historialariak Gaztelaren iragana eta etorkizuna Hispaniarekin identifikatzen saiatu ziren. Diskurtso teoriko guztiak, lan historikoetan finkatzen dira eta historiatic abiatzen dira, Lege Zaharreko garaian iragana baitzen orainari legitimitatea eransten zion elementu garrantzitsuena.

Errenazimientu garaian, frantziar eta espainiar inperio nagusietako hiritar bihurtu ziren. Nafarroa indarraren poderioz sarturik Gaztelan eta Nafarroa Beherekoak, errege berberaren borondatez sartu zen Frantziako koroan. Testuinguru horretan bizi zen A. Oihenart eta bere *Notitia utriusque Vasconiae* histori lana, ikuspegi kritiko batez burutua zegoena, objektiboki egiten zuena zen hiritar talde berri batentzat teoria historikoa burutu, bere sujeta etnikoki euskaldunak ziren, hau da Vasconiakoak, etni ikuspegi batetik euskaldunak, hiritar status batera jauzia egiteko ikerlana prestatu zuen. Bere lehen lan historiografikoa Nafar historiografiaren ildokoa zen. Vasconia, lurralde kontzeptua, berriz, hasi zen erabiltzen, horrek erans-

ten baitzion euskaldun guztien batasun esparrua. Berak ukatu egingo ditu mito tradizionalak, katabrismoa bereziki eta beste elementu objetiboetan oinarrituko da, hizkuntz eta kultur amankomunean.

Vasconia Euskal Herri kontzeptu euskaldunaren itzulpen zehatz eta egokia baino ez da erromantze hizkuntzetan eta nire ustez, beharbada Euskal Herrian erromaniko hizkuntzetan mintzatzeko orduan, objetiboki egokien definitzen duena gure lurraldea.

Zergatik latinez idatzia? Goi ertaroan, historia guztiak unibertsalak ziren eta gerora unibertso horren probintzien historiak idazten hasi ziren. Vasconiaren notitia berez unibertso horren probintzia da eta unibertsaltasun horrekin amankomuntasuna lotu nahian edo, latinez idatziko du, berez «probintzia» soil baten historia zena. Partikularitasuna eta unibertsaltasuna konbinatu nahi ditu modu horretan. Berez, Vasconiari, historiografian eta teoria politikoan existentzia berria eransten zion eta lurralde horrek aurrerantzean bertakoak definitzeko gaitasuna eragingo zuen. Historia nazionalen sorrera-garaian, A. Oihenart euskaldunena sortarazteko oinarritzko elementuak sortzen ditu. Baina ohizko mitogintzarekin eten-dura sortu zuen. Kritikoa zen, eta pentsakeraz XVII. mendeko libertinoen jokamoldea ere nabarmentzen zaio: Froga positiboak behar ditu eta dokumentoen kritika zorrotza eragingo zuen M. Montaigne eta F. Bacon izango dira gizarte-zientzien arloan libertino eruditoen eredu teoriko berriak.

Ondoko mendeetan, euskal intelligentsiaren baitan, bere eragina zoritxarrez eskaxa izan zuen. Larramendik adibidez, XVIII. mendean bere obra ezagutu zuen baina ez du bere historiografia printzipio eta molderik onartzen ez eta praktikatzen. Erromantizismo garaian ere bere lana ezaguna izan arren, Txahok eta beste batzuk, baztertu egin zuten

Azken batean, A. Oihenarte, bere *Notitia*rekin historiografi mota berri baten aintzindaria dugu, bai bere metodo kritikoa-gatik eta baita ere bere Vasconiarnikuspegi eraberrituagatik.

AIPATURIKO BIBLIOGRAFIA:

- AGIRREAZKUENAGA, J.; BASURTO, R.; LOPEZ, R.; MIEZA, R.: *Historia de Euskal Herria*. Bilbao, 1980, II liburukia.
- CUZACQ, R.: *Au fil des ages. Tardets et son histoire*. Bayonne, 1977.
- DENSUSIANU OV.: «La soule in secolul al XVII-lea, dupa descrierea Lui L. de Froidour» in *Grai si suflet. revista Institutului de filologie si folklor*. Bucuresti, 1927, 3-23 or.
- ESTORNES ZUBIZARRETA, I.: «Oihenart A.» *Enciclopedia Ilustrada del Pais Vasco*. Donostia, 1992, 23 liburukia.
- GOIHENETXE, E.: *Le Pays Basque*. Pau, 1979.
- JAURGAIN, J.B.E.: *Arnaud d'oihenart et sa famille*. Paris, 1885.
- LARRAÑAGA, K.: «De Wasco a Wasconia y 'Vascongadas'. Diquisiciones sobre cietos corrimientos onomáticos en la Alta Edad Media». in *Langaiak*, 8-9. Paplona 1985.
- LE ROY LADURIE, E.; MECHOULAN, H.; ROBINET, A. eta beste batzuk: *L' état baroque regardé sur la pensée politique de la France du premier XVII siècle*. Paris, 1985.
- LEIZARRAGA, I.: *Jesus Christ gure Iaunaren Testamentu Berria. Othoitza ecclesiasticoen forma catechismea. Kalendrera ABC edo Christinoen instructionea*. Bilbo, Euskaltzaindia, 1990.
- MENENDEZ PIDAL, R.: *Los españoles en la historia*. Sarrera Diego Galan. Madrid, 1991.
- NUSSY-SAINT-SAENS, M.: *Contribution a un essai sur la coutume de Soule*. Bayonne, 1942.
- OIHENART, Arnaud: *Notitia utriusque Vasconiae, tum Ibericae, tum Aquitanicae, qua praeter situm regionis et alia scitu digna, Navarrae Regum, Gasconiae Principum, caeterarumque, inuis, insignium vetustae et dignitate familiarum stemmata ex probatis Authoribus et vetustis monumentis exhibentur*. Vitoria Gasteiz, Eusko Legibiltzarra, 1992, Fakzimil edizioa, sarrera Ricardo Cierbide.
- PASTURE, A.: *Larrau et le syndicat du Pays de Soule. Heurs et malheurs d'un village basque*. Tardets, 1981.